

УДК:1(477)(092)СКОВОРОДА

DOI: [HTTPTS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2022.30.270632](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2022.30.270632)

ПЕТРО САУХ

ORCID 0000-0001-9767-7496

Національна академія педагогічних наук України, м. Київ

ОРИГІНАЛЬНІСТЬ І САМОБУТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті здійснено аналіз оцінки філософії Григорія Сковорода, яка не вписується у традиційний історико-філософський образ, заснований на способі філософствування західноєвропейської філософії Нового часу. Визначено причини різних, часто взаємовиключних, версій інтерпретації філософії українського мислителя. Доведено, що філософія Г. Сковорода є унікальним прикладом синкретизму самобутньої філософської системи і його власної життєвої позиції. В основі сквородинівського світорозуміння лежить “вічна філософія”, як премудрість. Бажанням Г. Сковорода було не відкриття якихось нових принципів чи побудова оригінальної, в чомусь істотно відмінної від усіх інших філософської системи, а прилучення до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті. Показано, що філософія Г. Сковорода відкриває перед нами цілісне бачення й сприйняття усього суцього, чого бракує не лише сучасним людям, а й сучасній “професійній філософії”. Розкрита сила і значення самобутнього творчого спадку мислителя для української філософії в контексті ідей антеїзму, кордоцентризму та глибоких екзистенціальних мотивів.

***Ключові слова:** самобутність філософії, вічна філософія як премудрість, синкретизм, антеїзм, кордоцентризм, екзистенціальний мотив, духовно-сердечне буття*

Вступ. Григорій Сковорода чи не єдиний відомий філософ, який доводив оригінальність власного розуміння світу усім своїм життям. Він є унікальним прикладом синкретизму своєї філософської системи і власної життєвої позиції, яка цілковито ґрунтувалася на синтезі емоційної та раціональної сфер людського буття. Ніколи й ні в чому не поступався своїми переконаннями, не піддавався жодним життєвим спокусам, жив саме так, як того вимагала його власна сутність. Свою філософську систему творив з голосу цієї сутності, а не на чиєсь замовлення, а її головною метою вважав пошук щастя, гармонії та життєвого балансу. Усі земні блага Григорій Сковорода віддав в руки долі, “вимоливши” в ній лише одну цінність – свободу. Він жив так, як філософствував, і філософствував, як жив (Чижевський, 2005, с. 12).

Знамениті слова “Світ ловив мене, та не впіймав”, які на прохання мислителя були вирізьблені на його могилі, наповнені глибоким філософським смислом. В них закладений життєвий імператив мудреця: якщо не вимагати багато від світу й неухильно йти за своїм внутрішнім покликанням, то можна бути вільним від світу, живучи у ньому. Основою сквородинівського світорозуміння є традиція “вічної філософії” як премудрості, яка не знає часових і просторових меж та розмита в синергії мислення, поезії, міфу, релігії (Гужва, 2012). “Григорій Сковорода унікальний тим, що йому вдалося відродити той тип автентичного відчуття, який називається синкретичним: єдність усього з усім” (Карівець, 2016, с. 89).

Поряд з цим, транслюючи просту життєву мудрість, вільно інтерпретуючи джерела, на які спирався, нехтуючи неістотними на його погляд деталями та

“зовнішньою словозвонкістю”, Г. Сковорода не вписувався в межі “академічної вченості”. “Манера письма, проблематика і компілятивний характер його творів”, – зазначає С.Л. Йосипенко, – “... не відповідає загальноприйнятому серед професійних філософів образу філософствування” (Йосипенко). Не випадково творчий спадок Г. Сковороди до сьогодні є предметом різних й часто взаємовиключних оцінок, то возвеличуючи самотність філософії українського мислителя, то акцентуючи на тому, що він не створив “цілісної філософської системи”, в якій ідеї продукуються не стільки в чіткій логічній, скільки в образній формі. Доля істини в цих оцінках є, якщо підходити до філософії Г. Сковороди не лише з позицій західної філософії Нового часу, а й з позицій стилю і образу сучасної філософії.

Причин історико-філософської незавершеності фігури Г. Сковороди – філософа й визначення цілісного і завершеного його образу, існує декілька. По-перше, відсутність ґрунтовних і переконливих досліджень його філософії, які були б присвячені синергії філософської та міфопоетичної складової. По-друге, дослідники нерідко уникають системності в аналізі філософії мислителя, вдаючись до виокремлення, переповідання, смакування окремими ідеями про “три світи”, “дві натури”, “сродну працю”, “велич серця” тощо. Сила ж творчості Г. Сковороди в її синкретизмі. Ретрансляція сквородинівських імперативів премудрості шляхом дослідження окремих ідей суттєво спрощує як самі ці ідеї, так і реальне значення філософії великого українського філософа. З огляду на це, як не згадати Блеза Паскаля, який “... оцінюючи філософське новаторство Рене Декарта, вважав, що переважна кількість складових його філософії є запозиченою, проте усі ці складові введені у такий контекст, й з таким спрямуванням, що в цілому його філософія постає абсолютно новою й оригінальною” (Петрушенко, 2009, с. 234). Те ж саме, - справедливо зазначає В.Л. Петрушенко, - можна сказати і у відношенні філософії Г. Сковороди, яка проявляє самотність у синкретичній всеосяжності. “Філософія або любов до мудрості, - наголошував Г. Сковорода, - спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце й є філософія”. Він творив свою філософію як концепцію власного життя, а саме життя не мислив інакше, ніж побудованим у відповідності із принципами своєї філософії.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні оригінальності і самотності філософії Григорія Сковороди в контексті традиції вічної філософії як премудрості.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим предметом філософського осмислення Григорій Сковорода вважав людину, оскільки, не знаючи її бажань і “гріхів”, не можливо виміряти усе інше. Життя людини не визначене наперед, його слід творити на основі життєдайних принципів, уникаючи деструктивних чинників, які гублять людину і ведуть до нещастя. В одній із своїх праць, “Алфавіті світу”, він пише: “Найперший ганок та передухіддя, що веде до пагуби, це: а) входити у неспоріднену статтю; б) мати посаду, супротивну природі; в) вчитися тому, до чого не зроджений; г) дружити з тими, до яких ненароджений. Ці доріжки питомий для нещастя шлях” (Сковорода, 1983, с. 205). Засобами філософії, на його переконання, варто не так досягати абстрактні істини, як досягати за їх допомогою буття в істині. В цьому проявлялася барокова спрямованість сквородинівської думки, яка акцентувалася на нерационалістичному тлумаченні мисленнєвої діяльності. Між іншим, Григорій Сковорода навіть уникав вживання терміну розум, а оперував поняттям “думки”, “душа”, “дух”, які пов’язував із “серцем”, а пізнання

тлумачив у дусі Еклезіастової тези: “Бо при могутності множитьс'я й клопіт, хто пізнання побільшує, той побільшує й біль”(Екл.1,18). Такий підхід мав глибокі античні та біблійно-давньохристиянські корені, хоча тлумачились вони Г. Сковородою по своєму. Він розставляв у них акценти лише на тому, що вважав їх “силою та есенцією”. Такою ж самою мірою він був далекий від ортодоксального християнства. Поряд з цим Г. Сковорода з юних років був причетний до біблійно-патріотичної та античної традиції, але обидві вони для нього не були чимось закостеним, довершеним й остаточним, хоча й розкривали тайни буття через свою текстуальну символіку.

Реальність, за Сковородою, постає не моністично-унітарним буттям, а є гармонійною взаємодією трьох світів: макрокосму (Всесвіт), мікрокосму (Людина) і символічного світу (Біблія) (Сковорода, 1983, с. 338). Кожен із цих світів має дві природи: зовнішню – матеріальну, помітну при безпосередньому сприйманні і справжню, глибинну, що потребує внутрішнього, духовного осягнення. Великий світ (макркосм) і малий світ (мікрокосм), будучи відмінними світами, водночас тісно між собою взаємодіють. Ця взаємодія гармонійна й відбувається вона не автоматично, її благодатним ґрунтом є творча життєва ініціатива людини. У кожній конкретній людині, переконливо доводив Г. Сковорода, існує свій спосіб гармонізації, а єдиним інструментом віднаходження гармонії є серце. Головним джерелом всіх бід людини він вбачав “несродність” (невміння чи небажання творчого пошуку шляхів “сродності” зі світом). Щодо символічного світу високодуховних текстів, зокрема біблійних, то на буденному рівні вони, на думку мислителя, можуть сприйматися буквально (а то й поверхово), але насправді за ними варто розпізнавати глибинний, духовний зміст, що ховається в їхній символіці. Своєрідним спільним знаменником внутрішнього духовного буття всіх трьох світів для Г. Сковороди є Софія – Премудрість Божа, присутня і в природі, і в людині, і в Біблії та інших богонатхненних творах.

На основі такого світорозуміння Г. Сковорода продукує моральний ідеал праведної людини, яка не прагне матеріальних благ матеріального світу, а відчуває і осягає внутрішню софійну сутність усіх трьох світів. Звідси випливає головне завдання людини – проникати через матеріально споріднену тобі справу (“сродну працю”) та знайти своє щастя. В листі до М.І. Ковалинського Г. Сковорода писав: “Ні про що не турбуватись, ні про що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух... Де труд, там і спочинок. Де турбота, там і радість” (Сковорода, 1961, с. 80). І лише та праця є спочинком і насолодою, яка відповідає душі, її покликам. В іншому випадку праця, хоч і приносить користь для загального добра, дає мало радості тому, хто її здійснює. Якщо людина вибрала собі працю, професію відповідно покликам душі, тоді вона щаслива, лише тоді вона здатна досягти успіхів. Людина повинна визначитись, чого вона хоче і до чого вона покликана. Стражденність і муки, через які їй доводиться проходити, від того, що вона живе всупереч тому, для чого створена. “Природа і сродність, – вважав Г. Сковорода, означають вроджене Боже благословіння, таємний Його закон”, який усім править і продукує щастя. А досягти щастя можна лише слідуючи почуттям внутрішньої натури (серця). “Чисте серце ... є Дух Святий, дух відання, дух благочестя, дух премудрості, духпоради, дух нетлінної слави і камінь віри”. “Глибоке серце – людина є..., а що ж є серце, коли не душа? Що є думка, коли не корінь, сім'я і зерно всієї нашої плоті, крові, шкіри та іншої зовнішності?” (Сковорода, 1983, с. 178, 206). Отже, серце є не просто дух, безодня думок, але й людина (“істинна людина”). Тобто у Сковороди йдеться про

інтерпретацію людини не як просто “мисленної” істоти (гносеологічного суб’єкта), а як специфічного роду духовно-сердечного буття, екзистенції (онтологічного суб’єкта в душі С. К’єркегода). До того ж серце – це особлива реальність, що перебуває поза людиною. Це те загальне, що об’єднує “всі серця”. Як форма загальності, думок, прагнень і воль, вона виявляє себе у спілкуванні. Серце кожної людини пов’язане із “загальним серцем”, яке втілює “всесвітній розум” (Шевченко, 1993, с. 105).

Звичайно, – переконує Г. Сковорода, – світ різноманітний і люди різні. Суспільство, на його думку, нагадує машину. “У ньому непорозуміння бувають тоді, коли його частини відступають від того, до чого вони майстром зроблені” (Сковорода, 1983, с. 225). Кожна людина має знайти своє місце у світі і зайнятися тим, що їй “прописала природа”. Для цього їй потрібно пізнати себе, що не кожному вдається однаковою мірою (“нерівна рівність”). “Бог багатому подібний фонтану, який наповнює різні посудини за їхнім об’ємом. Над фонтаном напис такий: “Нерівна всім рівність ... Менша посудина має менше, але в тому вона рівна більшому, що все одно є повною” (Сковорода, 1983, с. 223). Відтак, Г. Сковорода визнавав лише одну нерівність – нерівність в обдарованості й покликанні в одному й тому ж виді діяльності, що має не соціальне, а природне походження. Коли ми говоримо про рівність, – вважав він, – то це слід розуміти як рівні права для всіх у виявленні здібностей вирішувати свою долю і долю інших. Поле свободи в етичній концепції Сковороди не знає обмежень, оскільки воно охоплює не “зовнішню натуру”, а “осереддя” людини. Г. Сковорода реалізує потребу у внутрішній нескінченності, що врівноважує безодню соціального простору й часу, в якому може загинути, потонути сенс людського буття (Горський, 1996, с. 101-102).

Висновок. Філософія Г. Сковороди відкриває перед нами цілісне бачення й сприйняття усього суцього, чого так бракує не лише сучасній людині, а й багатьом професійним філософам. Григорій Сковорода належить до того типу мудреців, яким поталанило втілити у повсякденному житті своє розуміння блага, істини і краси. Життєвими ідеалами для нього були Сократ, особистості подібного плану з індійської філософії (Будда), та усіх інших цивілізацій. Їхнім життєвим завданням було не відкриття якогось нового принципу чи побудова оригінальної системи, а прилучення до вищих істин буття для практичного втілення їх у повсякденному житті. Сила філософії Г. Сковороди, попри зовнішню простоту, являє собою унікальну літературно-філософську систему, яка поєднала здавалося б непоєднані речі – неоплатонізм із вираженим містицизмом та епікурейство, християнський погляд на світ, біблеїзм та елементи античної філософії на основі особливостей української ментальності та ідей, духу свободи, справедливості та рівності (Кралюк, 2013, с. 334). У творчості Г. Сковороди більше, ніж у будь-якого іншого мислителя, проявилися риси української філософії – антеїзм, кордоцентризм та глибоку екзистенціальні мотиви. Розкриваючи філософію серця, започаткованому ще в “Слові про Закон та Благодать” Іларіона і в безіменній “Тлумачній Палей”, він створив основу для філософії серця П. Юркевича. Заклики Сковороди “пізнай себе”, “поглянь в себе”, прагнення проникнути у внутрішній світ конкретної людини, її страждання, тривоги, пошуки опори в Богові знайшли відгук у творчості цілої плеяди українських мислителів ХІХ-го – початку ХХ століть.

Список використаних джерел

- Горський, В. С. (1996). *Історія української філософії*. Київ: Наукова думка.
- Гужва, О. П. (2012). "Вічна філософія" як орієнтир у сквородинівському світогляді. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*, 39, 34-49. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnpu_filos.
- Йосипенко, С. Л. *Філософія Григорія Сковороди: проблеми, напрямлення и история исследование*. Взято с <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/366422>.
- Карівець, І. (2016). Метафілософія Григорія Сковороди. *Humanitarian vision*, 2, 1, 87-90. Взято з <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv-2016-2-1-15>.
- Кралюк, П. М. (2013). *Історія філософії України: навчальний посібник*. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія».
- Петрушенко, В. Л. (2009). *Філософія: підручник*. 5-е вид., виправл. і доповн. Львів: "Магнолія 2006".
- Сковорода, Г. (1983). *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ: Наукова думка.
- Сковорода, Г. (1961). *Твори у двох томах* (Т. 2). Київ.
- Чижевський, Д. (2005). *Нариси з історії філософії на Україні. Філософські твори у чотирьох томах* (Т. 1). Київ: Смолоскип.
- Шевченко, В. І. (1993). *Концепція пізнання в українській філософії: курс лекцій*. Київ.

References

- Chyzhevskiy, D. (2005). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Filosofski tvory u chotyrokh tomakh [Essays on the history of philosophy in Ukraine. Philosophical works in four volumes]* (Vol. 1). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Horskyi, V. S. (1996). *Istoriia ukrainskoi filosofii [History of Ukrainian philosophy]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Huzhva, O. P. (2012). "Vichna filosofiiia" yak oriientyr u skovorodynivskomu svitohliadi ["Eternal philosophy" as a reference point in the worldview of Pannadyniv]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody [Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovorody]*, 39, 34-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnpu_filos [in Ukrainian].
- Karivets, I. (2016). Metafilosofiiia Hryhoriia Skovorody [Metaphilosophy of Grigory Skovoroda]. *Humanitarian vision*, 2, 1, 87-90. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv-2016-2-1-15> [in Ukrainian].
- Kraliuk, P. M. (2013). *Istoriia filosofii Ukrainy [History of Ukrainian philosophy]: navchalnyi posibnyk*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Petrushenko, V. L. (2009). *Filosofiiia [Philosophy]: pidruchnyk*. Lviv: "Mahnoliia 2006" [in Ukrainian].
- Shevchenko, V. I. (1993). *Kontseptsiiia piznannia v ukrainskii filosofii [The concept of knowledge in Ukrainian philosophy]: kurs leksi*. Kyiv [in Ukrainian].

Skovoroda, H. (1983). *Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Poems. Songs Fables Dialogues. Treatises. Parables Prose translations. Letters]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Skovoroda, H. (1961). *Tvory u dvokh tomakh [Works in two volumes]* (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].

Yosypenko, S. L. *Filosofyia Hryhoryia Skovorody: problemu, napravlenyia y ystoria yssledovanye [Philosophy of Grigory Skovoroda: problems, directions and history of research]*. Retrieved from <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/366422> [in Russian].

SAUKH P.

The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORIGINALITY AND DISTINCTNESS OF THE PHILOSOPHY OF HRIHORIY SKOVORODA

The article analyzes the assessment of the philosophy of Hrihoriy Skovoroda, which does not fit into the traditional historical and philosophical image, based on the method of philosophizing of the Western European philosophy of the New Age. The reasons for different, often mutually exclusive, versions of the interpretation of the Ukrainian thinker's philosophy are determined. It is proved that the philosophy of H. Skovoroda is a unique example of syncretism of the original philosophical system and his own life position in. At the core of H. Skovoroda's of world understanding is "eternal philosophy" as wisdom. The aspiration of G. Skovoroda was not the discovery of some new principles or the creation of an original and in some ways significantly different from all other philosophical system, but familiarization with the higher truths of being for their practical implementation in everyday life. It is shown that the philosophy of H. Skovoroda opens before us a holistic vision and perception of everything that exists, which is lacking not only for modern people, but also for modern "professional philosophy". The power and significance of the original creative heritage of the thinker for Ukrainian philosophy is revealed in the context of the ideas of atheism, cordocentrism and deep existential motives.

Key words: *originality of philosophy, eternal philosophy as wisdom, syncretism, anteism, cordocentrism, existential motive, spiritual and heart existence.*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022 р.